

ПЕРШЫЯ САВЕТЫ (1939-1941)

А. Шукелойць: — Канец Польшчы і пачатак Беларусі я праседзеў у гумне ў свайго дзядзькі Вінцука ў сваёй вёсцы. Баяўся вылазіць, бо пачуў, што ў Вільні арыштоўваюць і высылаюць у Бярозу Картузкую, у тым ліку і студэнтаў. Для мяне лепш было б абмінуць тыя арышты.

У вёсцы ўжо гаварылі: вось прыдуць бальшавікі. Што яны сабой ўяўляюць? Палякамі людзі былі настрашаныя, таму гэты мой дзядзька Вінцук, які быў у Першую Сусветную вайну і ў рэвалюцыю ў Маскве і бачыў іх бліжэй, займаў некаторае становішча там, кажа: „Э, слухай, няма чаго баяцца, гэта ж нашыя людзі прыходзяць!”

Ну вось, прыйшлі бальшавікі. Мы чулі, што ўжо рыхтуюцца іх спатыкаць у Жупранах. Як ужо бальшавікі гэтыя прыйшлі, я адразу падаўся ў Вільню. Прыехаў у Вільню, каб даведацца, што чуваць і што рабіць. І там мне казалі, што ўжо розныя гэтыя паседжаныя былі, і што пастанавілі ўключацца ў работу, выкарыстоўваць гэты мамэнт вайны і рабіць беларускую справу. Такая пастанова была беларускай інтэлігенцыі з Лужскім, а потым такую ж самую пастанову прыняла і нашая група „Золак”. (Гэта значыць, з гэтых беларускіх сацыялістых, тыпу эсэраў, з доктарам Чарнэцкім на чале.) І на аснове гэтых пастановаў інтэлігенцыя пайшла працаваць перад усім у школьніцтва: трэба было падняць школьніцтва, а потым — згодна з рознымі прафэсіямі людзей, — іншыя дзялянкі жыцця. (Другой галоўнай дзялянкай была для нас сельская гаспадарка.)

На школьнай ніве

У Вільні я не казаўся нідзе, нават на сваю кватэру не заехаў (там, дзе я жыў), а спаткаўся з маімі прыяцелямі габрэямі. Гэта *Якаў Сукержыс*, сын ашмянскага настаўніка, закончыў матэматычна-прыродаведны факультэт, спецыяліст па тэалёгіі, які быў 6 гадоў настаўнікам габрэйскай сэмінарыі ў Вільні, выдатны пэдагог, з добрым

веданнем беларускай мовы; і другі — гэта *Яхшін Хаес*, мой калега па этнаграфіі, які працаваў у Габрэйскім Інстытуце ў Вільні. Гэта ў тыя часы была некаранаваная Акадэмія Навук усяго жыдоўства ў сьвеце, таму што Ізраіль у той час ішчэ не існаваў, а былі там невялікія групкі моладзі, якія выкуплялі ад арабаў фермы, арганізавалі фабрыкі і будавалі першую сваю сталіцу Тэль-Авіў. Я забраў гэтага другога майго прыяцеля Хаеса (ён камуніст па сваіх перакананьнях, даўжэйшы час, зосьць гадоў, здаецца, сядзеў у турмах, там спатыкаўся зь беларусамі, беларускую справу добра ведаў).

Вось мы зь ім і прыехалі ў Ашмяны. Так што *Сукержыс* адразу, як прафэсійны настаўнік, пайшоў працаваць у гімназію, сказаў, што ён настаўнік, пераязджае сюды, прыміце яго на работу. Ну і дырэктар (ішчэ польская тады гімназія) яго прыняў.

А з Хаесам мы пачалі арганізавань першую беларускую вячэрнюю сярэднюю школу дзеля таго, што ў горадзе тады і ў раёне патрэбныя былі людзі, якія ведалі беларускую мову і канцылярскую працу.

Гэтых дзяўчатаў й хлопцаў, што прыйшлі працаваць у гарадзкую ўправу, у раённую ўправу (некаторыя зь іх мелі польскія сямігодкі скончыўшы, некаторыя крыху нейкіх іншых школаў ці некалькі клясаў гімназіі) — усіх гэта мы сабралі і арганізавалі вячэрнюю *Першую беларускую сярэднюю школу*. (Гімназія, як я ўжо казаў, была ішчэ польская.) Тады, недзе пасля нейкага часу, у гімназію пайшоў і я. Паколькі тут усталявалася Беларуская дзяржава, то патрэбная была ў школе беларуская мова.

Тады, калі я прыйшоў у гімназію, дырэктара гімназіі ўжо не было. Яго бальшавікі арыштавалі, відаць, у тым самым часе прыблізна, як і беларускіх дзеячоў. Было яшчэ чатырох настаўнікаў, што памяталі мяне з Ашмянскай гімназіі. Я пераехаў зь Вільні тады адразу разам з тымі габрэямі, згодна з пастановай, што „разьязджацца і працаваць на арганізаваньне”.

Я прышоў у гэтую гімназію як настаўнік на першы настаўніцкі курс. Калі вырашылі пераводзіць школы на беларускую мову, то паклікалі першую групу настаўнікаў з польскіх школаў. Многія з іх ведалі беларускую мову, бо йшчэ ў сэмінарыі нейкі час выкладалася беларуская мова. З гэтай групы было чалавек 50 першых настаўнікаў. Я ў тым самым класе, у якім некалі здаваў іспыт, правёў першую лекцыю

Савецкі прафсаюзна білет А. Шуклейца.

беларускай мовы. І потым цэлы час на працягу месяца.

Прышлі каляды, калядныя канікулы, і мы паклікалі зноў другую групу настаўнікаў. І так паступова школы пачалі пераходзіць на беларускую мову.

У гэтым часе адбываліся ў горадзе таксама розныя адміністрацыйныя выбары. У выніку першых выбараў я быў выбраны у Гарадзкі Савет. Мне даручылі аддзел асьветы і культуры.

Наступны курс настаўнікаў падрыхтавалі, і пачалася арганізацыя школьніцтва. Тады пасля калядаў я пайшоў настаўнікам беларускай мовы ў

гімназію. (Ужо гімназія стала беларускай сярэдняй школай.) Усе прадметы, з выняткам толькі матэматыкі, якую выкладаў цяпер парасейску той прафэсар, які намовіў майго бацьку, каб аддаць мяне ў гімназію. А так усе прадметы ўжо выкладалі на беларускай мове.

Ішла адбудова школьніцтва. Тады, пасля Новага году, усюды, па ўсёй заходняй Беларусі, быў загад арганізаваць настаўніцкія 6-месячныя курсы. На гэтых 6-месячных курсах вымагалася мінімальна асьвета (польская сямігодка). Паступалі людзі з рознай асьветаў: былі толькі з сямігодкай, былі тыя, што мелі пару курсаў унівэрсітэту (так прынамсі ў нас, у Ашмяншчыне было).

Хлопец ці дзяўчына, калі прышлі з закончанай польскай сямігодкай, то ад іх не вымагалася алгебры ведаць, геамэтрыі ці трыганамэтрыі, але арыентавацца ў межах арыфмэтыкі. Перадусім націск быў на мэтодыку, каб умелі выкладаць, вучыць. Гэта вельмі вялікая справа. Так некаму здаецца, што як ён мае вялікую асьвету, дык ён можа вучыць дзяцей, скажам, у пачатковай школе ці сярэдняй. Не, тут трэба ведаць, як вучыць. Націск быў на пэдагогіку, там выкладчыкамі былі найлепшыя пэдагогі з нашага раёну.

Выпусьцілі тады гэты 6-месячны курс хлопцаў і дзяўчат. Да вясны яны здалі іспыты. Некаторыя з тых, што слабейшыя былі, у школу пайсьці не маглі, то іх накіравалі ў бібліятэкі, альбо ў так званыя хаты-чытальні. А ў аснаўным у нас ў Ашмяне, падрыхтавалі, можа, нейкіх больш сотні настаўнікаў новага выпуску гэтых 6-месячных курсаў.

Пачатак 40-га году. Новыя настаўнікі ўжо разышліся па школах. Прафэсійных польскіх настаўнікаў не звальнялі, яны заставаліся. Прайшлі курс беларускай мовы і заставаліся. Сярод іх было вельмі шмат прыхільных да беларускай справы. Як ведама, польскае настаўніцтва міжваеннай Польшчы было левае, і таму для іх праца ў беларускай школе не рабіла вялікай розніцы. А тыя, што былі афіцэры ці нацыяналісты, то яны паўцякалі.

3. Пазняк: — Які быў склад польскага настаўніцтва па нацыянальнасьці?

А. Шукелойць: — Па нацыянальнасці шмат зь іх было палякаў і прысланых з Польшчы. Але былі і беларусы. Былі й такія палякі, што пратрывалі на Беларусі ад пачатку незалежнасці Польшчы, гэта па 18, 19 гадоў. Так што для іх мова беларуская была ведамая: у вясковых школах яны ж працавалі з нашымі людзьмі.

Цікавыя былі выпадкі ў школьніцтве. З аднаго боку паляк настаўнік з добрым веданнем педагогікі, і з другога — малады гэты 6-месячны настаўнік. Гэты 6-месячны настаўнік у беларускай кнізе ставіў націск над словамі. У малодшых класах пачатковай школы апэруецца невялікай колькасцю слоў. Там, ведаючы пару сот слоў, зусім добра можна весці лекцыю. Так што школы былі ў добрым выглядзе.

Гэта 1939-1940 навучальны год. У гэтым годзе зрабілі йшчэ адзін вялікі курс настаўнікаў. Тры групы былі. Адна група, што добра ведалі мову (выкладаў нейкі лектар, зь Менску прыехаўшы). Другая група з сярэднім веданнем мовы. Трэцяя група, што беларускай мовы ня ведалі і якую я веў, выкладаў беларускую мову па-польску (беларускую граматыку).

Пасля гэтага мяне паслалі ў Менск, у камуністычны інстытут журналістыкі КІЖ. Там вяліся курсы для савецкай мясцовай адміністрацыі, што ўжо ўключылася ў працу ў заходняй Беларусі. Ну й пасля месяца, закончыўшы гэты курс, я вярнуўся ўжо пад восень, і тут мне запрапанавалі альбо старшынёй горада Ашмяны, альбо школьным інспэктарам. Ну, зразумела, я пайшоў на школьнага інспэктара.

Яны вельмі хацелі, тым больш, што там у райком партыі быў такі прыцель беларусаў даволі вялікі — *Гагушчанка*. Ён беларус з Гомельшчыны, паляшук. Гэтак я пачаў інспэктарскую працу. Пачаў езьдзіць па школах, глядзець, як уключыліся гэтыя нашыя з 6-месячных курсаў настаўнікі ў аднаўленьне беларускіх школаў.

У выніку ўсяго паўстала шмат новых беларускіх школаў там, дзе яны калісь былі, скажам, асабліва ў Смаргоншчыне, каля Крэва. У

Крэве пачаў дзеяць у школьніцтве **Юльян Саковіч** (вышаўшы з турмы), пасля ведамы дзеяч у час нямецкай акупацыі ў Менску. У нас было, здаецца, 99 школаў, 92 школы паводле сьпісу, на якія нам давалі грошы, згодна школьнага бюджэту. У гэтым ліку былі дзьве расейскія школы (адна ў Ашмяне, якую сарганізавалі яшчэ перад тым, як я прыехаў зь Вільні), для адміністрацыі і дзяцей вайскоўцаў. Другую школу сарганізавалі, русафільскага характару людзі ў Гальшанах (гістарычны такі гарадок, мястэчка). І былі дзьве польскія сямігодкі. Адна з гэтых сямігодак улілася ў беларускую гімназію, і такім парадкам стварылася дзесяцігодка (згодна з сьстэмай арганізацыі школьніцтва ў СССР). А другая стварылася для тых дзяцей палякаў, якія засталіся ў выніку вайсковых пераменаў. Яшчэ адна польская школа была ў мясцовасьці, між Жупранамі і Смаргонямі, дзе быў лес і неўжытковая зямля, на якую пры Польшчы перавезьлі высаенцаў-палякаў. Гэта тады граф Чапскі даў такую зямлю, бо на пачатку паўстала пытаньне парцэляцыі маёнткаў і вялікіх царкоўных гаспадарак. (Асабліва праваслаўная царква захапіла вялікія землі.) У сувязі з парцэляцыйнай гэты граф Чапскі аддаў для ўраду польскага няўдобоў, а тыя там перавезьлі з Польшчы беднату і пасадзілі яе на гэтую зямлю. Такая ў іх была палітыка.

Гэта бедната там сядзела. Яны нікуды не ўцякалі, нікуды не пераязджалі, не належылі да польскіх арганізацыяў (гэтых „патрыятычных”) і г.д. І таму бальшавіцкая ўлада вырашыла даць ім польскую школу (4-хгадовую, па-мойму).

У Ашмянах былі дзьве габрэйскія школы, адна на ідыш, а другая на іўрысьце. У выніку савецкіх парадкаў школа з габрэйскай мовай музіла зьліквідавацца. Зьліквідавалі і стварылі адну школу з мовай ідыш. Дырэктарам школы там быў такі *Дзулезз*, а гэты мой калега Яўхім Хаес быў заступнікам.

Вось так выглядала школьніцтва ў гэты час у заходняй Беларусі (першыя два гады). На другім годзе была гэндэрнцыя сарганізаваць больш расейскіх школаў, і я вось езьдзіў тады з адным

чыноўнікам былой Вілейскай вобласці ў стараверскую вёску *Гай*, дзе стараверы катэгарычна адмовіліся ад расейскай школы, папрасілі, каб у іх захавалася беларуская школа.

3. Пазыняк: — Нагадайце гісторыю з вёскай Гай.

А. Шукелойць: — Мяне выклікалі ў райкам партыі, гэты самы Галушчанка, сакратар, і кажа, што вось тут прыязджае з вобласці заступнік, здаецца, сакратара партыі, ці што, і хоча паехаць з вамі ў стараверскую вёску, дзе насельніцтва ёсць расейскае. Мы з ім паехалі ў гэтую вёску Гай, склікалі там сход. Гэты самы чыноўнік з вобласці расказаў, што яны маюць магчымасць, калі хочуць, арганізаваць тут расейскую школу. (Бо ў іх да гэтага часу беларуская школа была). Яны тады выслухалі гэта, адзін з іх спытаў: „А якая гэта дзяржава?”

Сакратар кажа, што гэта ёсць Беларусь, БССР. „Ну, як Беларусь, — кажа старавер, — дык мы патрабуем беларускай школы.” І на гэтым скончылася. Партыец з нічым і паехаў.

Выпадак быў такі, што вырашылі ў час канікулаў ўсе школы распусціць і даць свабоду выбіраць, якую яны хочуць школу (бо ў райкам партыі хадзілі розныя людзі прарасейскага характару, магчыма, жонкі тых афіцэраў НКВД). У Ашмяне адчынілі да гэтага часу жыдоўскую, польскую, беларускую, расейскую школы. І таму, значыць, распусціць іх. Школьнікі куды яны хочуць — няхай ідуць.

У выніку гэтага найбольш пацярпела жыдоўская школа, таму што многія бацькі рэлігійна настроеных і з’арыентаваных на будучыню габрэяў вырашылі паслаць дзяцей у расейскую школу. Габрэйская школа вельмі зменшылася. А наша, беларуская, ўсяроўна моцная была, бо паралельныя былі класы першыя, а старэйшыя класы (гэта была гімназія), яны таксама засталіся. Гэты самы Хаес намовіў мяне, і мы пашлі ў райкам партыі на гутарку ў гэтай справе. Там нас прыняў другі сакратар райкаму, па-мойму, габрэй, чарнявы такі, гадоў 50 чалавек. Ну і — „В чём дело?”

Гэты Хаес пачынае расказваць, што вось вы загадалі распусціць школы, у выніку ў нас

некаторыя школы, асабліва габрэйская, знаходзяцца ў стане ліквідацыі. А расейская школа пухне.

Ён нас выслухаў, падумаў і кажа: „А вы што, проців рускаго языка, языка, на каком пісал Пушкін, пісал Ленін, гаваріт Сталін?” Мы і прыхілі тады.

Але гэты Хаес кажа: „Слухайце, я камуніст, я адседзеў за камунізм 6 гадоў. Мой сябра сацыяліст таксама. Мы марксізм добра ведаем. Скажыце, дзе ёсць сказана ў Маркса, ці якога іншага клясіка сацыялізму, што калі ўлада пераходзе ў рукі рабочых, школьніцтва павінна перайсці на расейскую мову?”

Тады так заціхла ўсё, ціха стала, а той і кажа: „Слушайце, ребята, вы лепш ухадзіце с тем, с чем вы прішли”. І на гэтым скончылася. Так мы з ім і пайшлі.

Інспэктар

1940-вы год. Вестка прыйшла з Гроўжышак. Паслалі туды дырэктарам такога, што прыехаў з БССР, закончыўшы недзе Аршанскі, ці што, двухгадовы настаўніцкі тэхнікум. Ён любіў гарэлку. Сяляне за яго ўзяліся, распалі яго, ну і рабілі ўсялякія шуткі. Напояць яго, пасадзяць на каня тварам да хваста і ганяюць па выгане. Гэтак выглядаў дырэктар школы. Тады прыйшла зіма, не назапасілі дроў, сьнегу наваліла, і ў школу зайсці ня можна, і там холад сабачы. Заняткі затрымалі, школа спыніла дзейнасць.

Гэты самы Галушчанка выклікае мяне і кажа: „Вось табе заданьне: пусціць гэтую школу ў рух. Выкарыстоўвай усе магчымасці, якія можаш. Хочаш, звальняй, каго хочаш сам, хочаш, набірай новых і гэтак далей.

Школа-сямігодка, не працуе ўжо месяц. Да яе ехаць, трэба ж рыхтавацца. Не паедзеш жа так, абы як. І таму я спачатку засеў вывучаць у інспэктарце дакуманты (польскія йшчэ), што гэта была за школа, што там за настаўнікі і гэтак далей. Трэба навесці „балышавіцкі парадак”. (Яшчэ я нас выпускалі з КДЖу, то такі **Клімаў Фрол Іванавіч** нам казаў: „Мы вам далі веды,

якія даюць вам магчымасьць навесці балышавіцкі парадак на лобом прайздстве.”) Ну дык з такой сілай ведаў я мусіў ехаць у гэту школу і навесці парадак. Але жарты малыя, дык я сеў рыхтавацца. Перагледзеў усіх настаўнікаў, пагаварыў з некаторымі сваімі знаёмымі, пайшоў да майго гэтага прыяцеля прафэсара Сікорскага і кажу, што вось такая справа, мяне псылаюць у тую школу, я мушу зрабіць там парадак. Якая ваша рада?

Ён кажа: „Там ёсьць былы дырэктар гімназіі з Дзісны. Ён уцёк з Дзісны і там схаваўся, выкладае матэматыку. Гэта мой калега. Калі ты папрафіш угаварыць яго, каб ён узьў гэтую школу, то ўсё будзе ў парадку. Але май на ўвазе, што гэта ёсьць чалавек, які быў дырэктарам гімназіі і ўцёк, схаваўся.”

Я яму падзякваў за гэту парадку. Прышоў час, і я туды прыехаў. Адразу — у сельсавет. Кажу: „Што ж гэта вы так падбалі, што дроў не навазілі і школа затрымалася? Што вы чакаеце, што сюды прыйдзе Польшча зноў, ці што? Вы ж бачаце, што тут няма чаго чакаць, што трэба карыстацца з таго, што тут ёсьць. Так што, братцы вы мае, зьбірайце вы таліку і вязіце дровы ў школу.”

Сабралі людзей, раскапалі дарогу ў школу. Людзі бачаць, што нешта каля школы робіцца. Тады навезлі троха дроў, падпалілі печы, нагрэлася школа. Тады я склікаў гэтых настаўнікаў, а ўжо перад гэтым пагаварыў з гэтым былым дырэктарам польскай гімназіі. (З п’яніцам я не размаўляў нават.) Кажу: „Мне прафэсар Сікорскі казаў, што вы маглі б гэтую школу пусьціць у рух. Знаеце, гэта ж паршывая справа, сьмярдзіць.” Ён кажа: „Але ведаеш, маё палажэньне якое, я ж схаваны”.

Я склікаў настаўнікаў, сказаў ім, каб яны падрыхтавалі свае пляны, дзе яны затрымаліся ў гэтай школе ў выконваньні школьнай праграмы, і каб паказалі, як яны думаюць усё дагнаць.

Так што ў школе было ўжо цёпла, настаўнікі прышлі, зрабілі першае паседжаньне. Я ім даў заданьні, што яны маюць падрыхтаваць на наступны дзень. Будзем зьбірацца кожнага дня, аж пакуль школу пусьцім у ход. Тады я паклікаў

гэтага дырэктара і кажу: „Слухай, што ты тут нарабіў!”

Ён кажа: „Я малады чалавек, яны мяне паставілі на гэтую работу такую, што я зусім да яе не гатовы.”

Я кажу: „Далей ты тут быць ня можаш, едзь у Ашмяну. Там зьявіся да Галушчанкі ў райкам партыі, ён табе скажа, што рабіць. А тут я ўжо гэтую школу пушчу.”

Настаўнікі падрыхтавалі свае пляны, як яны зьбіраюцца закончыць прадметы. Некаторыя прадметы прыходзілася прыпыніць.

Тут я хачу зрабіць кароткую дэгрэсію. Інспектарскія мае здольнасьці аказаліся невялікія, але ў час нямецкай акупацыі таксама, як недзе парвалася школа, дык пасылалі, каб навесці парадак. Дык туды я прыязджаў. У ваенных умовах, каб школа функцыянавала на ўзроўні, прыходзілася затрымаць такія прадметы, як гісторыя, географія. У сё, што ў школе, у кніжках можна вычытаць, прыходзілася апусьціць, а матэматыку, фізіку, хімію, аснаўныя прадметы, на падставе якіх вучань заканчвае сярэдняю школу і мае магчымасьць паступіць у вышэйшую навучальную ўстанову — пакінуць. Прыходзілася затрымоўваць, з выняткам беларускай мовы, усе гуманітарныя прадметы, а пакідаць толькі матэматычна-фізічныя веды. Такі парадак быў на Палесьсі, у Ганцавіцкім раёне гэтак у пару школах я рабіў у час вайны.

Гэта я такое адступленьне зрабіў, каб паказаць, як трэба ўтрымоўваць узровень адукацыі. А тут тады падрыхтавалі настаўнікі праграму, як яны думаюць канчаць школьны год, калі ня будзе перабояў. Я запэўніў, што перабояў ня будзе. Таксама зьнялі частку прадметаў гуманітарнага характару і пусьцілі школу. Гэты самы дырэктар з Дзісны стаў новым кіраўніком школы.

А я адгэтуль паехаў яшчэ ў іншыя школы, у тым раёне, нешта чагыры школы. Клявіца там, яшчэ нейкая вёска каля Клявіцы. Дык я прыехаў у Ашмяну аж пасля 2-х тыдняў, нешта. А ўжо гэты новы дырэктар быў выкліканы ў Ашмяну, Галушчанка зь ім гаварыў, запэўніў яго. Бо, кажа, гэта школа для нас сьмярдзіць, для іх значыць, для райкама партыі.

Далей каля Клявіцы я заехаў у адну школу, дзе мой калега быў настаўнікам. А там ужо такая пайшла пагалоска, што едзе інспэктар суровы. Дык гэты калега потым, знаеце, мне штуку адкалоў. Дзяцей абуў у анучы і ўсё напаказ гэта сядзіць у школе. Значыць, наведваньне школы 98%. Найвышэйшае, якое можа быць. Мороз, холад, зіма, а дзеці ўсе ў школу ходзяць, але абутыя ў гэтыя анучы. (Ён паказаў: вось ты бачаш, савецкая ўлада да чаго давяла школьніцтва, дзетвару, во, зрабі парадак!)

Я сказаў яму, што ўсе дзеці будуць абутыя. Добра, кажу, што ты тут гэтую школу вядзеш, не спыніў, як той.

Вярнуўся ў Ашмяню. А гэты мой прафэсар Сікорскі кажа пра дырэктара школы, якога я прызначыў, што калі ён там возьмецца, то даведзе да ладу. Словам, канец быў такі, што ў 41-м годзе з пачаткам вайны мяне арыштавалі, а дырэктар школы там застаўся, ня глядзячы на тое, што ён быў дырэктарам польскай школы, што ён уцёк і схаваўся, але ён быў вельмі патрэбнай асобай.

Я тады паехаў ішчэ ў іншыя школы. Вечарам пайшлі мы з маім сябрам *Барановічам* адвезаць маю адну сяброўку (там таксама недалёка жыла). Прыязджаем (гэта кілёмэтраў нейкіх шэсьць ад Клявіцы), аж гляджу — сын работніка памежнага НКВД. Гэта тып, якога я ўжо ведаў з Ашмянны. Значыць выглядае, ходзіць па маіх сьлядох.

Паслалі мяне ішчэ адзін раз (школьных інспэктараў было, нешта, трох ці чатырох) у адну школу. Дырэктар прысланы з БССР. Малады чалавек. Школа працавала з перабоямі, поўны балаган у гэтай школе. Дырэктар географ.

Я заходжу ў кляс, зайшоў ззаду, сеў сабе. Ён вядзе лекцыю ў сёмым клясе. (Гэта вельмі цяжкі такі прыезд у моладзі.) Мэтадыкі ня ведае, і таму лекцыя ў яго скончылася за 20 минут (а вымагаецца ж 50). Тады ён апытвае. Адна дзяўчына наперадзе сядзіць. Ён выклікае. Тая дзяўчына не пайшла. Ён кажа: „Устань!” Тая ня ўстала. Тады ён прыходзе да мяне і кажа: „Таварыш інспэктар, вы папрасіце, каб яна выйшла з кляса.”

Я кажу: „Слухай, мяне тут няма, ты вядзеш лекцыю, я тут нічога казаць не магу, потым,

пасля тваёй лекцыі магу гаварыць з табой і зь ёй. А цяпер — не”.

Скончылася лекцыя, я яго паклікаў, кажу: „У цябе слабая справа з мэтодыкай. Ты можа ня ўмееш выкладаць. Ты зьвярніся лепш у райана, каб цябе перавялі ў звычайную школу, не дырэктарам школы, а звычайным настаўнікам, каб ты там меў магчымасьць пахадзіць на лекцыі, паглядзець, як людзі вядуць.” На гэтым скончылася.

Наступны выпадак. У нашай сярэдняй школе адзін раз я йду па калідоры зь лекцыі. Аж ідзе настаўніца хіміі і плача. (Я яе ведаў, яшчэ калі быў вучнем гімназіі.) „Што з вамі? Чаго вы плачаце?”

Яна кажа: „Вось у гэтым клясе такі паршывы вучань ёсьць адзін, сын афіцэра, і ён вырабляе, што хоча, і я з ім нічога зрабіць не магу.” „Добра, — кажу, — я пастараюся вам дапамагчы.”

Прыходжу на сваю лекцыю беларускай мовы, граматыка. Лекцыя ў асноўным ідзе пры табліцы. Там пішучь. Я стаю ззаду кляса. Гэты вучань сядзіць недзе на другой лаўцы ад табліцы і валіе дурня. Я адзін раз зьвярнуў увагу яму — ён нічога, пакруціўся. Кажу: „Устань!” Ён памаленьку ўстаў. „Выйдзі з кляса, ты перашкаджаеш.”

Стаіць. Я падыйшоў да дзвярэй, адчыніў, вучня ўзяў за вуха і выкінуў з клясу. (Але я думаў, ну, чорт бяры, кар’ера мая, відаць, скончыцца, але ўсё ж такі я пагляджу. І за вуха ўзяў.) А сам вярнуўся назад, дзверы зачыніў. Прадаўжаю лекцыю. У клясе ціха, усё замерла.

Канчаецца лекцыя. Я адразу пайшоў да дырэктара (*Бруяк* прозьвішча) і расказаў гэты выпадак, што настаўніца плакала, бо гэты новы вучань зусім не дысцыплінаваны, зь ім няма як працаваць, таму я яго мусіў выкінуць з кляса.”

Дырэктар паклікаў гэтага афіцэра, усыпаў яму (а гэты дырэктар партыец, зь вялікім стажам партыйным, з 1922 ці 1923 года). Кажа: „Ты што тут сына прысылаеш зусім недысцыплінаванага, гэта ж заходняя Беларусь, мы тут сярод чужога „обшчства”, чужога грамадства жывём. Тут нам трэба паказаць, што мы сабой прадстаўляем!” І гэты афіцэр прыйшоў, мяне перапрасіў.

„Прайдзёмце з намі”

У Ашмяне (паколькі я там з дзіцячых гадоў) мяне шырока ведалі і работнікі, і рамеснікі ашмянскія, габрэі ведалі добра. І вось першыя выбары шырокія ў Беларусі. Мяне выставілі кандыдатам у Ашмянскі гарадзкі Савет. Я прайшоў цэлую гэту сістэму савецкіх выбараў. Памятаю маю фатаграфію на ўвесь рост на выбарчым участку, і, зразумела, прайшоў па блёку камуністых і беспартыйных, 98% — „за”. ГАРАНА (Гарадзкога аддзелу народнай асьветы) ў нас у Ашмяне не было, а быў раённы, і таму там я вёў працу па пытаннях асьветы і культуры (у Гарадзкой Радзе).

Вельмі часта мне прыходзілася выступаць. Пераважна ў таварыстве з выдатнымі прамойцамі, камісарамі вайсковых адзінак. Я адзіны тады заўсёды выступаў толькі ў беларускай мове. А так вельмі часта выступалі там усё па-расейску. І вось пачатак вайны, нядзеля, здаецца. На пляч ашмянскі сагналі масу народу і вайсковыя адзінкі. Паставілі трыбуну так, што гаварыць трэба было ўдоўж. Гэтак вельмі цяжка гаварыць, бо тады ваш голас ляціць у паветра далёка. Заўсёды звычайна ставілі трыбуну упоперак плячу так, што як вы гаворыце, то ваш голас адбываецца ад сьцену мураваных дамоў. Тады і гаварыць лягчэй, і чуваць добра. А тут вось гэтак зрабілі. Выступаюць розныя выдатнасьці вайсковага рангу (нейкі перада мной выступаў камісар „энскай воінскай часьці”). Потым я па-беларуску ад імя гарадзкой Рады горада Ашмяны. Ляйтматыў майго выступленьня — што гэта пачатак вайны, вайна ідзе далей, чым яна скончыцца — няведама, але тыя здабыткі, якія мы здабылі (гэта беларускае школьніцтва, асьвету) мы ўтрымаем!

З. Пазыняк: — Вы зрабілі „вялікую ідэялігічную

памылку”. Тут трэ’ было сказаць: „Пабеда будзе за намі!”

А. Шукелойць: — Ну, так, „пабеда будзе за намі, вораг будзе разьбіт”. (*Сьмяецца.*)

Гаварыць было цяжка, гэта маё найцяжэйшае выступленьне было (бо і трыбуна пастаўлена паршыва). Я злажу з трыбуны, аж да мяне падходзе ў цывільным двух чалавек і адзін кажа: „А ну, галубчык, прайдзёмце з намі”.

А я ўжо бачу, што няма што зь імі па-беларуску, перайшоў на „общэпанятны” і гавару: „А в чом дзело?”

І так пачаўся мой арышт. Але ва ўсіх гэтых пэрапетых я меў вялікае шчасьце.

З. Пазыняк: — Куды яны вас павялі?

А. Шукелойць: — Завялі ў НКВД адразу, усё, арыштавалі. Ужо больш я ня выйшаў. У камэру і на допыт. Там прыпомнілі мой нацыяналізм, і што я ў Студэнцкім Саюзе рабіў.

— А вот у вас сьвері ў Беларускаім Студэнцкім Саюзе былі ілі нер?

— Былі.

— А вы можете фаміліі сказаць?

— Так, магу.

І вось так мне ад студэнцкіх часоў пайшла гэтая „справа”. Так і пайшло. Але шчасьце маё ў тым, што гэта ж пачатак вайны. Яны вырашылі турму эвакуаваць і перавезці ў Вялейку. Я трапіў у групу, якую перавозілі ў Вялейку. А зь Вялейкі — зноў далей, на Ўсход. Ужо Менск гарыць, нас вязуць далей, у Крупкі. А там чамусьці ськінулі ў НКВД (у Крупках, горад пад Воршай).

З. Пазыняк: — У Крупкі Вас вялі этапам?

А. Шукелойць: — Завезьлі.

З. Пазыняк: — Цягніком?

А. Шукелойць: — Не, машынай такой, што я думаю, ужо на расстрэл, відаць. Грузавіком. У Крупках замкнулі ў НКВД. А там, ну гэта ж час ішоў, гэта ня так адразу. Па дарозе яшчэ шмат допытваю ўсялякіх рабілі. ■

Савецкі ваенны білет А. Шукелойца